

Toplum Devlet İlişkilerinde Vakıfların Yeri

Nazif ÖZTÜRK

Vakıflar Genel Müdürlüğü
Hayır İşleri ve Sosyal
Hizmetler Dairesi Başkanı

Toplumun yoksul hasta ve güçsüzlerini koruyup kollamayı teşvik eden dinî hükümler, vakıfların tesisinde en büyük âmildir. Allah'ın rızasını kazanma ve topluma hizmet etme fiilini sürekli kılama eğilimi, vakıf müessesesinin doğmasını sağlamıştır.

Vakıf kişinin sahip olduğu inanç ve dünya görüşünün ölümünden sonra da devamını sağlayan emin bir yoldur. İmanlı ve erdemli kişilerin tesis ettiği vakıflarla asırlar boyunca, insanlığa fazilet ve irfan hizmeti sunulmuştur.

İslâmiyetin zuhuru ile toplumun güçsüzlerini korumak, yolcu ve misafirleri ağırlamak ve zamanın toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkan vakıfların, zaman içerisinde, tesis edildiği milletlerin ihtiyaç ve karakterine göre, hizmet alanı genişlemiştir. Osmanlı İmparatorluğunda Devletin iç ve dış siyaseti, ekonomik yapısı, ulaşım, sosyal ve kültürel hizmetleriyle vakıflar iç içedir. O devirde, bugün Devletin ve Kamu Kuruluşlarının üzerine aldığı, kamu hizmetlerinin birçoğu, vakıflar tarafından yürütülmektedir.

Osmanlılar'da devlet yönetimi değişik bir sistemle çalışmaktadır. Devlet, vatandaşın eğitiminden ve sosyal güvenliğinden, doğrudan sorumlu değildir. Geliştirilen bu sistem sayesinde kamu hizmetinin tamamına yakını, devletin bütçesinden tek kuruluş harcanmaksızın, hayırsever kişilerin katkılarıyla kurulan vakıf müesseseleri tarafından görülmektedir. Devletin aslı görevi, teb'anın mal ve can emniyetini sağlamak ilâ-yı kelîmetullahı, Allah'ın kullarına ulaştırmaktır.

Devlet, üzerine aldığı bu cihan-şümûl görevi yerine getirebilmek için, vakıf sisteminden büyük yararlanmıştı.

Devlet olmanın bir takım gerekleri vardır. Her devletin bir iç ve dış siyaseti mevcuttur. İçte huzur

ve âsâyişin sağlanması; dışta uyumlu ilişkiler kurmak, çevrenin ilgi takdir ve bağlılığını temin etmek, devlet olmanın en basit kuralıdır. Bu durumu sağlamak için, günümüz devletlerinin gösterdiği faaliyetleri, harcadığı paraları bilmeyen yoktur.

Müslümanların devlet vasfına kavuşmalarından itibaren, iç huzurun sağlanması, sınır boylarının güvenlik altına alınması konularında bir dizi tedbirler almışlardır.

İslâm devletlerinin kurduğu hudut teşkilatlarında, sâdece askerler bulunmuyordu. Cihâd mefkûresini besleyen dinî ve kültürel faaliyetler de burarlarda keşifleyiyor; İslâm devlet adamları ve zenginlerin yaptıkları vakıflarla teşkilâtın maddî - mânevî ihtiyaçları karşılanıyordu.(1) Sınır boyları ve yol kenarlarına, gazi ve dervişlerin karşılıksız barındığı "ribat"lar(2), vakıf yoluyla gerçekleştirilen yapıları. Büyük bir kevan yolu üzerinde bulunan Horasan'da H. 240/M.855'de aynı amaçlarla kullanılan ve külliyyetli miktarda vakıf gelirleri bulunan 1000'den fazla "ribat" bulunuyordu.

(1) TURAN, Osman. Türk Cihân Hâmiyeti Mefkûresi Tarihi, C. 1. İstanbul, 1969, s. 146

(2) "Ribat" kelimesi Kur'ân-ı Kerimde (VIII. 60) geçmektedir. Kur'ân'da bu kelime "kafirlerle cihâda hazır bulunan süvarilerin atlarını bağlayacakları yer" olarak geçmektedir. Ribâtların, fakir yolcuları barındırmak hizmetini görmekle beraber, dervişlerin oturup ibadet etmelerine mahsus birer iekke olduğu, tarihi kaynaklarda gösterilmektedir. Zengin vakıflara sahip olan bu müesseselerde, ekseriye onu yaptırınların türbeleri bulunduğu gibi, dervişlerin başında birer şeyh de bulunmaktadır. (KÖPRÜLÜ, Fuad. "Ribat" VD.S.11.s.2, İstanbul, 1974.

İslâm Ordularından önce ileri kol faaliyetleri içerisinde hareket eden mutasavvıf şeyhler ve dervişler, çeşitli din ve mezhepler arasındaki ayrılıkları, dostluğa çeviriyor; sahip oldukları vakıf gelirleriyle din farkı gözetmeden yoksullara, muhtaçlara yardım ediyor ve bu sayede, İslâmiyetin sosyal yönü, yabancı din mensuplarına cezbediliyordu. Gönül adamlarının İslâm'a ısındığı yabancılar, devletin siyasi ve sosyal ilerlemesine paralel olarak İslâm'ı kabul ediyorlardı. İslâm'ı kabul eden bu kimseler, yeni topluma uyum sağlamları için vakıf gelirleriyle destekleniyorlardı. 1202 tarihli Altun-aba vakfiyesinde, "yerli ve yabancı, hıristiyan, yahudi ve mecûsilerden dinini değiştirerek Müslümanlığı kabul edenlerin, yemek, elbise ve ayakkabı ihtiyaçlarına, sünnet edilmelerine, namaz kılacak kadar Kur'ân öğrenmelerine vakıf gelirlerinden tahsisat ayrıldığı" bildirilmektedir.(3)

Gönül adamı diye nitelediğimiz, hem mutasavvıf, hem asker, hem de bir iş sahibi olan erenler, İslâmın yayılmasında, İmparatorluğun kurulmasında ve sosyal hayatın çeşitli şarsıntılardan korunmasında çok önemli rol oynamıştır.

Osman Gazi ve Haleflerinin etrafı, Orta Asya'dan gelen din adamları, Türkmenler, şeyh ve müritlerle dolmuş; daha ilk günde, Osmanlı akınları gaza mahiyetini almış ve bir Gaziler devleti kurulmuştu.(4)

Yalnızca bazı büyük şehirlerde değil, uç beyliklerin köylerinde de şubeleri bulunan, İslâm Şövalye ve misyonerleri diyebileceğimiz Âhi teşkilatı, Anadolu'da gösterdiği faaliyetleriyle Osmanlı İmparatorluğunun kurulmasında büyük rol oynamıştır. Yeni bir sosyal nizam ve adalet telakkisi taşıyan bu esrarengiz Türk dervişleri, ordularla birlikte ve hatta ordulardan evvel fütuhata çıkmış ve karşı tarafı daha önceden manen fethetmişlerdir. Bu dervişlerin bir kısmı gazilerle birlikte, fütuhata yaparken, bir kısmı da tamamen tenha ve boş yerlere yerleşerek, orada ziraat yapıyor ve hayvan yetiştiriyordu. Gösterdikleri faaliyetlerden bu kimselerin, gayet iyi cinslerde meyve ağacı yetiştiren, değirmen arığı ve binası inşa eden, artezyan vurarak su çıkartan ve sulama yapan ziraatçiler olduğu anlaşılmaktadır.

Bunlar her yerde, giderleri bağlı buldukları vakıf gelirlerinden karşılanan bir zaviyeye sahiptiler. Zaviyelerin, seyahat ve ticaret için tehlikeli sayılan yerlerde tesisi, devlet tarafından teşvik edilirdi. Bu zaviyelerin, teraha yerlerde, ma'mur bir konak hizmeti gördüğü, imaretili ve kervansaraylı şekillerinin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu sayede, ticaret ve seyahat büyük çapta teminat altına alınıyordu.

Geniş fonksiyonlu olan bu zaviyeler, vakıf müesseselerine bahsedilen idari ve mali muhtariyetten yararlanarak, zamanına göre yolların emniyetini en kolay, en müessir ve en ucuz bir şekilde sağlamışlardır.

Yine aynı sistemle çalışan Anadolu'nun şehir ve köylerinde, gündüz işlerinin başında, akşamları

zaviyelerinde toplanan Âhi'ler, buldukları yerde üretilen malın kalite kontrolünü yapmakta, çevrenin yoksul, hasta ve yaşlılarını korumakta yol su kalDIRIM gibi imar ve onarım hizmetlerini görmektedir. Ayrıca devlet idaresinin inhilâl ettiği ve anarşinin baş gösterdiği zamanlarda şehirlerin idaresini ellerine alıyorlar ve eski idareden yeni idareye geçişin büyük bir şarsıntıya meydan vermemesini sağlıyorlardı. Böyle bir teşkilatın, anarşi dönemlerinde, nasil bir kuvvet ve lüzum kazanacağı meydandadır. İdarî teşkilâtın gelişmemiş olduğu o devirlerde, küçük kasabalarda en mühim mahalli yönetimi temsil edenler, onlardı.(5)

Asayişin sağlanarak, sosyal bünyenin muhafazası konusunda Âhilerin rolünü, İbn Batuta şu ifadelerle anlatmaktadır: Âhi'ler, Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde; şehir, kasaba ve köylerde bulunmaktadırlar. Memleketlerine gelen yabancıları karşılamak, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlamak, ihtiyaçlarını giderme, onları uğursuz ve edepsizlerin ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple bu yaramazlara katılanlara yeryüzünden temizleme gibi konularda, bunların eş ve örneklerine, dünyanın hiç bir yerinde rastlamak mümkün değildir."(6)

Devlet, bu organize teşkilâtın vahdet ve enerjisinden büyük çapta faydalanmıştır. Bunları, vakıf sistemi altında toplayarak, başlarında bulunan şeyhler vasıtasıyla kendi politikası doğrultusunda yönlendirmiştir.

Devlet başkanı ile halk, vakıf sisteminin meydana getirdiği müesseseler vasıtasıyla karşılıklı etkileşim alanına girmektedir. Müesseseyi kuran ve bu müesseseden yararlanan, her iki taraf mânevî bir huşu içerisine girmektedir. Nizam Ül-Mülk, Melikşah'a çok büyük meblağlara ulaşan vakıf gelirleriyle kurduğu medreseler için, "Ey âlemin sultanı ben sana öyle bir mânevî ordu vücuda getirdim ki onların duâları arşa ve Allah'a kadar yükselir. Halbuki askerlerin okları bir milden öteye geçmez" derken; Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey de "Kendime saray yapıp yanında bir câmi inşa etmezsem Allah'tan utanırım" diyordu.

Bu düşüncelerle, adeta bir bayrak gibi elden ele devredilen hizmet nöbeti, Osmanlılarda da aynı anlayışla ifa edilmiştir. Tesis edilen nizamın muhafazası için, temlik yoluyla kurulan vakıflarla, büyük çapta toplumun saygısını kazanmış ulu kişilerin nüfuzu değerlendirilmiştir.

(3) TURAN, Osman. "Altun-Aba Vakfiyesi" Bellekten C. XIII, s. 233

(4) TURAN, Osman. Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi, C. 11. İstanbul, 1969 s. 32

(5) KÖPRÜLÜ, M. Fuad. Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, B. 2. Ankara 1972. s. 156

(6) İbn Batuta, Seyahatnâmesi, C. 1, İstanbul, 1330, s. 312

Moğolların Anadolu'yu yakıp yıkarak Konya Şehrine dayandığı zaman Mevlâna'yı kale burcunda görürüz. Bu duruma şahit olan askerler, mânevî güç ve cesarete gelerek, sonuna kadar şehri savunmuşlar, düşman surlardan içeri giremeden geri çekilmek zorunda kalmıştır.(7)

Mevlâna Selçuklu devletinin başşehri Konya'da daha çok aydın çevreye, Hacı Bektaş-ı Veli de Kırşehir taraflarında halk topluluğuna sesleniyordu.(8)

Anadolu'nun dinî, sosyal ve psikolojik atmosferini çok iyi kavrayan ve böyle faktörleri, kurdukları devletin harcında ve temelinde büyük anlayışla kullanan Osmanlı hükümdarları, daha ilk asırda vücuda getirdikleri "Yeniçeri Ordusu"nun mânevî hayatını ve mânevî disiplini Bektaşîliğe bağlamışlardır. "Yeniçeri Ordusu"nun fet-hedilen ülkelere bir kan ve ateş seli halinde değil, medeni bir tavırla girişinde, Müslüman, Hıristiyan, her insanı Allah'ın bir tecellisi kabul eden inanışın büyük tesiri vardır.(9) Bektaşîlik, XIV. asırda, Osmanlı fütûhatı ile Balkanlara geçmiş ve Tuna kıyılarından Arnavutluk'a kadar çok geniş sahalarda kurduğu tekkelerle, Balkanların İslâmlaşmasında, sonradan bektâşiler ile karışmış sair bir takım derviş zümreleri ile birlikte, mühim bir rol oynamıştır.(10)

Sınır boylarında elde edilen bu gelişmelere paralel olarak, iç bünyede mevcut düzenin devamlılığını sağlamak, muhtemel huzursuzlukları gidermek hususunda, hükümetlerin müdahalesi olmaksızın mütevellileri tarafından idare olunan müstesna vakıflar yoluyla çok önemli sonuçları elde edilmiştir.

Devlet büyük çapta halkın sevgi ve saygısını kazanmış aziz kişilere geniş araziler vakfetmek suretiyle, o çevre halkının nabzını elinde tutmuştu. Başında Mevlâna ve bağlılarının bulunduğu Celâliye Vakıfları vasıtasıyla Konya ve çevresini, Hacı Bektaş-ı Veli Vakfı vasıtasıyla Kırşehir ve çevresini, Ankara ile Konya arasının vakıflaştırılmasıyla tesis edilen Hacı Bayram-ı Veli Vakfı ile de, Ankara ve çevresinin, bir tek güvenlik görevlisine hacet kalmaksızın asayişini temin edilmiş, yöre halkının devlete bağlılığı sağlanmıştı.

Aynı zamanda azizler vakfı diye de anılan, çok zengin gelir kaynaklarına sahip olan bu kişilere ait zaviyelerde, günde üç öğün çorba kaynıyor, açlar doyuruluyor, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçları gideriliyordu.

Anadolu Türklüğünün mânevî ve ruhânî muhafızı, Anadolu'nun hâmisî(11) payesiyle anılan Hacı Bayram-ı Veli'nin, Osmanlı devlet adamları ve Anadolu halkı üzerinde büyük etkileri vardır. Yıldırım Bayezid zamanından itibaren Osmanlı Padişahları, Hacı Bayram-ı Veli ile yakın ilişkiler içerisinde bulunmuşlardı. Hatta Osmanlı hanedanı, Hacı Bektaş-ı Veli'yi ordunun, Hacı Bayram-ı Veli'yi de devletin koruyucusu bilmiş, bu inancı sonuna kadar muhafaza etmiştir.(12)

İç isyanlarda ve mezhep çatışmalarında, bu sistemden büyük çapta yararlanılmıştır. Şeyh Bedreddin isyanının peşinden, Hacı Bayram-ı Veli'nin temsil ettiği ehl-i sünnete uygun Bayramiye tarikatının kurulması hakkında; ünlü Alman Türkoloğu Prof. Paul Wittek şu yorumu yapmaktadır. "Şeyh Bedreddin isyanı hakkında kaynaklarda geniş bilgiler mevcuttur. İsyân, din ve mezhep ayrılıklarının ortadan silindiği bir mistik Tanrı sevgisi dalgası ile merhametleri sömürerek ortaya çıkmıştır.

Şeyh Bedreddin isyanı sırasında, büyük bir sosyal ayaklanma ile desteklenen bu cüretkâr doktrin, bütün kitlelerin ortak inancı olmak tehlikesini gösteriyordu. Bu durum, gazâ fikrinin temsilcisi olan ve tümüyle ilk devir İslâm müesseselerine ve temsilcilerine dayanan bir devlet için ne korkunç bir tehlikeydi".

Bu hareketin, kuvvet kullanılarak bastırılmasıyla yetinilmemiştir. Ankara'lı büyük Veli Hacı Bayram'ın İslâm esaslarına uygun tarikatı bu yıllarda ortaya çıkmıştır. Hacı Bayram, sosyal düzene temel teşkil eden dinî kuralları inkâr etmiyor, bu kurallara ilaveten yoksullara karşı sevgi ve şefkat gösterilmesini öğütlüyor, onlar için bir "sosyal yardım sandığı = vakıf" kuruyordu. Hacı Bayram'ın bu hareketi, o devrin ihtiyaçlarına cevap vermiş ve hükümet tarafından da benimsenerek teşvik edilmiştir.(13)

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, devlet kendi politikasına ters düşen bir eylemi, güç kullanarak bastırdıktan sonra, büyük çapta toplumun saygı ve bağlılığını kazanmış kişilere vakıflar tesis ederek, devlet hazinesinden herhangi bir harcama yapmaksızın, aynı yollarla karşı tedbir almaktadır. Bu çok yönlü bir tedbirdir. İnsanlar her türlü sapık ideoloji ve mezheplerden korunmakta, yoksul sığınacak bir yer, içecek sıcak bir çorba bulmakta, devlet teb'anın saygı ve güvenini kazanmaktadır. Böylece indirek yollardan toplum-devlet kaynaşması sağlanmaktadır. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu sistem nev-i şahsına munhasır metodlarla müthiş bir görev icra etmiştir.

Sınır boylarının güvenlik altına alınması, devletin temel ilkelerinin geniş tabana yansıtılarak benimsetilmesi, iç huzur ve asayişin sağlanarak, sosyal patlamaların önlenmesi konularında olduğu gibi, vakıf sisteminden yararlanılarak, İslâm âleminin saygı ve bağlılığının temini yoluna da gidilmiştir.

(7) ÖNDER, Mehmet. Mevlâna (Hayatı-Eserleri), 1001 Temel Eser s. 191

(8) a.g.e. s. 206

(9) KABAKLI, Ahmet. Türk Edebiyatı Tarihi, C. I., s. 294

(10) İslâm Ansiklopedisi, C. II., s. 461

(11) BAYRAMOĞLU, Fuat Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı, Ankara, 1983, C. I, s. 39

(12) a.g.e. s. 40

(13) a.g.e. s. 41.

Devlet olma vasfının kazanılmasından itibaren İslâmın kutsal saydığı topraklar ve orada yaşayan insanlarla yakından ilgilenilmiştir.

Osmanlı padişahları Mekke ve Medine'de bulunan yoksullara dağıtılmak üzere sürre (para kesesi) göndermeye Yıldırım Bayezid döneminde başlamışlardır.

II. Murad, her yıl Mekke, Medine, Kudüs ve Halil'ür Rahman'a 3500'er filoriden mürekkep sürre yolları. H. 855/M. 1451 senesinde gönderilen sürre miktarı 801 keseye yükselmiştir. III. Murad, Ankara'nın Balıkhisarı mıntikasındaki köylerin gelirlerini Mekke'ye vakfettiği gibi H. 850/M. 1446 tarihinde tertip ettirdiği vasiyetnamesinde Mekke ve Medine yoksullarına 3500'er filori tahsis etmiştir.⁽¹⁴⁾

Vasiyetinin bu bölümle ilgili kısmı şöyledir. **"Saruhan'da bulunan malımın 1/3 ü" vasiyetim olsun canım için, bu 10.000 filori eder. 3.500 filori Mekke-i Şerife fukarasına üleşdüreler. 3500 filori Medine-i Şerife fukarasına üleşdüreler. Kalan 3000 in 500 üne Kabe ile Hatiym arasında 70.000 kere "Lâ-ilâhe illallah" dedüreler kalanına hatim okutalar ne kadar yeterse 500 ünü Medine-i Şerife Peygamber (s.a.) in Mescid-i şerifi içinde Türbe-i mutâheresine karşı 70.000 kere "La-ilâhe illallah" dedüreler. Kalanına hatim okutalar, ne kadar yeterse 1500 nü Kudüs-ü Mübarekede fukaraya üleştüreler. 500 ünü dahi Kubbetü's Sahra'da ve Mescid-i Aksa'da "kelime-i lâ-ilâhe illallah" dedüreler, kalanına hatim okutalar ne kadar yeterse.⁽¹⁵⁾**

Devletin imkânları genişleyip, vakıflar çoğaldıkça, gönderilen para keselerinin miktarları da artmıştır.

Buyuk bir İslâmî potansiyele sahip olan Osmanlılar, İslâm'ın kutsal beldeleri olan Mekke ve Medine ile buralarda yaşayan evlâd-ı Resûla karşı samimi alâkalarını her fırsatta izhâr etmişlerdir. Zira her İslâm devletinin en büyük arzusu, bu kutsal yerlere ait hizmetleri deruhte ederek, manevi hazza erişmek ve böylece müslüman toplulukları kendine bağlamaktır. Her Osmanlı padişahı, bu fırsatı değerlendirmiştir. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethinden sonra, Mekke emirine, mektup ve hediye göndermiştir. Padişah bu mektubunda, Asr-ı saadetten beri, İslâm ordularınca fethedilmek istenip de bir türlü muvaffak olunamayan İstanbul'u anlatıyor, Peygamber torununa, kiliseleri camiye çevirdiğini haber veriyordu. Padişah ganimet mallarının bir bölümü ile 2000'ini Mekke emirine verilmek üzere, Mekke ve Medine'deki seyidler, nakibler, din hizmetlilerine, yoksullara dağıtılmak üzere 7000 saf altın göndererek dualarını istiyor.⁽¹⁶⁾

II. Bayezid aynı amaçlarla kullanılmak üzere, her yıl 14.000 duka altını yollamış, Yavuz Sultan Selim bunu iki katına çıkartmıştır. Önceden sağlanan bu yakınlığın bir sonucu olarak, Mısır'ın fethi-

ni müteâkib, zamanın Mekke emiri Şerif Berekât bin Muhammed Hoseni, henüz 12 yaşında bulunan oğlu Şerif Ebu Nüme'yî Mısır'a göndererek, Osmanlı pâdişahına ta'zimlerini arz ile Mekke'nin anah-tarlarını takdim etmiştir.

Çeşitli vesilelerle önceden hazırlanan ortamda, İslâmiyetin beşiği ve müslümanların kiblegâhi olan Mekke ve Medine, gönüllü bir intikâle Osmanlı yönetimine geçmiştir. Bu kutsal yerlerin devletin hâkimiyet sahası altına girmesi, imparatorluğun İslâm dünyasında mânevî bir nüfuz ve hürmet te'sis etmesini sağlamıştır.⁽¹⁷⁾

Mısır'ın fethinden itibaren Mekke ve Medine'ye sürre alayı gönderilmesi, bir düzen içerisinde Birinci Cihan Savaşının patlamasına kadar fasılasız devam etmiştir. Önceleri Haremeyn-i Muhteremeyn Evkâf Nezaretinin sonraları Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin bütçelerinden ayrılarak hazırlanan keseler her yılın Recep ayında gösterişli törenlerle İstanbul'dan yola çıkartılmıştır.

Masrafları vakıf gelirlerinden karşılanarak yürütülen dış politikanın yanında, çeşitli hizmet alanlarıyla en ücre köylere kadar uzanan Vakıflar, devletin halka ulaşmasını, halkın devlete güven ve bağlılığını sağlamıştır.

Köylere kadar yayılan, "avariz vakıfları" ile, insanlar, hasta ve cenazelerinin başında çaresiz bırakılmamıştır. Bir sandık şeklinde çalışan avariz vakıfları ile aynı köy veya mahallede oturan, ihtiyaç sahiplerinin din ve milliyet ayırımına bakılmaksızın, yıllarca her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır. Çeşmeleri bu vakıf gelirleriyle akmış, yollar bu vakfın geliriyle tamir edilmiştir. Sosyal hayatı yaşanır hale getirmek için, köyden en büyük kente kadar, insanın ihtiyaç duyabileceği, her konuda kurulan vakıflar sayesinde, cihada giden gazinin gözü arkada kalmamıştır. Bu müessesese sayesinde, dul ve kimsesizler yiyecek gıda ve giyecek elbise, öksüzler okuyacak okul, hastalar tedavi olacak hastahane, ölümler yatacak mezar bulmuşlardır.

Bu durum, zengini yoksula karşı merhametli, yoksulu da zengine karşı saygılı yapmıştır. Yardımın şahıs eliyle değil de, müesseseler kanalıyla yapılması, yoksulun şahsiyetini korumuş, onu kişilere minnet duygusundan kurtarmıştır. Fiziksel çevre ve kişisel noksanlıklar nedeniyle bazan dayanılmaz hale gelen hayatın yalçın sertlikleri yumuşatılarak dünya yaşanır hale getirilmiştir.

(14) UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. Mekke-i Mükerrreme Emirleri. Ankara, 1972 s. 13

(15) UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi." VD. S. IV, s. 2

(16) UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. Mekke-i Mükerrreme Emirleri. Ankara, 1972, s. 7

(17) a.g.e. s. 17